

PUSAUDŽU ESTĒTISKO VĒRTĪBU AKTUALIZĒŠANA MŪZIKAS MĀCĪBU PROCESĀ

Abstract

TEENAGERS' AESTHETIC VALUES ACTUALISATION IN THE MUSIC TEACHING/LEARNING PROCESS

It is important that every future teacher of music in his/her professional activity should be aware of clarifying the degree of his/her own and his/her pupils' aesthetic education. Therefore, definite psychological, pedagogical and social criteria of aesthetic education have been elaborated. In practice, it may often be observed that teachers of music in the pedagogical process of teaching/learning singing and listening to music do not focus teenagers on raising awareness of and cognising aesthetic values which are a significant factor of shaping a personality. In the course of research a comparative theoretical analysis has been made as a result of which the essence of aesthetic values and attitudes has been determined, the connection with other value categories has been established, the categories that determine and reveal the aesthetic values in a piece of music have been described, the most essential peculiarities of teenagers' social and individual development and the connection to the aesthetic education have been characterised.

Key words: *aesthetics, aesthetic value, aesthetic attitude, actualisation, teenager, teaching/learning process*

Ievads

21. gs. visā pasaulē vērojams straujš tehniskais progress sabiedrībā, tai skaitā arī izglītībā Latvijā. Bieži vien, tiek runāts par vispusīgu personības attīstību, kuru jāsteno gan ģimenē, gan sabiedrībā esošajām institūcijām un protams, vispārīglītojošajām skolām.

Šajā situācijā mēs pievēršamies mūzikas mācībai vispārīglītojošajā skolā, kur caur mūzikas mācību satura atklāsmi pedagoģiskajā mācību procesā ir iespējama pusaudžu viengabalaina attīstība, jo to paredz arī mūzikas stundas **mērķis**: attīstīt skolēnu radošās spējas, sekmēt harmoniskas personības veidošanu, kas deklarēts „Pamatizglītības standartā mūzikā” (2000. g.).

Kā rāda prakse Latvijā, tā arī citviet Eiropā mūzikas mācību process galvenokārt tiek virzīts uz zināšanu un prasmju apguvi muzikālajā darbībā, bet nepietiekami mērķtiecīgi tiek konstruēts, organizēts un vadīts mūzikas mācību process, kas audzēkņus apzināti orientētu uz estētisko parādību, faktu, likumsakarību izzināšanu, jo mūzika ir estētiskā cikla priekšmets, kas ir ciešā mijiedarbībā ar starppersonu attiecībām: mūzikas skolotājs = skolēns, veidojot noteiktu attieksmes izpausmi pret darbību, kas rosinātu uz estētiskās darbības pieredzes apgūšanu.

Jāatzīst, ka šobrīd nav izdevies atrast pētījumus tieši par pusaudžu estētisko vērtību izpausmi mūzikas mācību procesā, bet ir sastopami vispārīga rakstura pētījumi estētiskajā audzināšanā, izglītībā – J. Belickis, 2000; V. Zelmenis, 2000; J. M. Holstead, M. J. Taylor, 2000; Grahn, M. 2007.

Tādejādi **pētījuma mērķis** ir, izmantojot zinātniskās literatūras salīdzinošo analīzi, noteikt estētiskās vērtības būtību un tās aktualizēšanas nepieciešamību mūzikas mācību procesā pusaudžiem.

Pētījuma uzdevumi:

1. Noteikt estētiskās vērtības būtību un to veidojošos komponentus, parādības, faktorus, kas ietekmē pusaudžu estētisko vērtību veidošanos mūzikas mācību procesā.
2. Raksturot estētisko vērtību veidojošās estētisko īpašību kategorijas.
3. Izstrādāt pusaudžu estētiskās audzinātības pakāpes kritērijus un raksturot to rādītājus.

Pētījuma metodoloģija bāzējas uz *filosofiskās, pedagoģiskās, psiholoģiskās zinātnes balsītām teorijām*, kas orientēta uz personības pasaules estētisku apguvi saistībā ar dažādu estētisko vērtību kategoriju izpratni. Pamatā izmantota filosofu J. Boreva, O. V. Divnenko metodoloģija.

Estētisko vērtību raksturojums un interpretācija

Esošās zinātniskās literatūras analīze un izvērtējums ļauj spriest par to, ka estētiskās vērtības vēsturiskā skatījumā ir tapušas ciešā kopsakarā ar dažādām parādībām un likumsakarībām.

Pirmkārt, tās pamata avots ir estētikas būtības meklējumi un tās sakarību izpratne. Jāatzīst, ka estētikas jēdziens ir plašs un daudzveidīgs.

Estētika – zinātne par vēsturiski nosacīto vispārcilvēcisko vērtību būtību, to radīšanu uztveri, novērtējumu un apgūšanu (V. Borevs). Tā ir filosofiska zinātne par likumsakarībām, pēc kādām cilvēks estētiski apgūst pasauli, par jaunradi pēc skaistā kategorijām (O. V. Divnenko, I. Kants, A. Mols (sk. Borevs 1972:50)), par skaisto īstenībā un mākslā (V. Zelmenis), skar arī jautājumus par mākslas nozīmi cilvēka audzināšanā (Platons), gan saskārusies ar ētiku (Sokrāts), gan pētījusi īpatnības, kas piemīt pasaule jutekliskai izzināšanai mākslā (Baumgartens), gan aplūko daudzveidīgo cilvēka *estētisko attieksmi* pret reālo īstenību (O. Divnenko).

Pastāv pieņēmums, ka vārds „**estētiskais**” ir cēlies no grieķu valodas vārda „**aisthehsis**”, kas tulkojumā nozīmē „**sajūta, jušana**”, kas ir ciešā saistībā ar cilvēka emocionālo attieksmi pret priekšmetiem, dzīves parādībām, pirmkārt garīgo, (Celma, Fedosejeva 2000:4). Patiešām, estētiskā saistījums ar juteklisko, kā atzīmēja arī Baumgartens ir acīmredzams. Estētisko cilvēks uztver ar jutekļiem, un tas nav tikai apziņas fenomens kā, piemēram, doma vai grība. Šī iemesla dēļ estētisko, piemēram, skaisto vai traģisko, ir grūti izteikt vārdos. Lai kaut ko uztvertu kā estētisku, to nepieciešams redzēt (kaut vai iztēlēt), dzirdēt, t.i., uztvert jutekliski, kurā tiek iesaistīti arī citi psihiskie procesi. Turklāt jāatzīmē, ka estētiskā saistījums ar garīgo ir process, kas norisinās kultūras jomā atbilstoši kultūras tradīcijām un saskaņā ar kultūras

pamatā *esošajām vērtībām*. Jo *vērtības* definējums literatūrā tik interpretēts daudzveidīgos aspektos. Piemēram, **vērtība** ir *pozitīvo īpašību kopums, kas nosaka cilvēkam (lietas parādības, darbības, paradumu, principu utml.) noderīgumu, nozīmīgumu, garīgajā, estētiskajā, mākslinieciskajā sfērā noteiktā kultūrā un konkrētā sabiedrībā arī cilvēku savstarpējo attieksmju veidošanā, pauž attieksmi pret īstenību* (Тугаринов 1960:22) un dažādām parādībām, kas sekmē viņa personības veidošanos kopveselumā (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca 2000:187; Ērliha 2009:59 – 70).

Tātad *vērtības* un *personība* kā kategorijas ir cieši saistītas un veido aksioloģijas (tulkojumā no grieķu valodas nozīmē – *mācība par vērtībām*) (Zeile 1979:8) kodolu. Acīmredzot pastāv visai noteikts sakars starp to, kādas vērtības indivīds apgūst, apzinās, izvēlās, kāda ir šo vērtību kvalitāte, saturs, jo vērtību izpratne ietekmē arī cilvēka dzīves jēgu. Kā raksturo Vilhelms Šmids, kur ar *logosa*, t.i., domāšanas un valodas, apsvērumu un argumentu palīdzību var iztaujāt un apšaubīt visu, lai spētu atraut to, kas šķiet svarīgs un būtisks, un līdz ar to no jauna noorientēt uz dzīvi (Šmids 2001:9).

Principā īstenai vērtībai jāsaplūst ar atsevišķa cilvēka dzīvi, viņa vērtību sistēmu, tās hierarhiju, jaunu vērtību radīšanā, jo arī estētiski mākslinieciskajā darbībā indivīds iepazīst mākslas tēlu, kas specifiski atspoguļo pasauli īstenībā, jo mākslas tēls ir forma, kurā koncentrējas *objektīvās – ārējās* un *subjektīvās* cilvēciskās vērtība (Mīlts 1979:14)

Arī mūsu pētījuma problēma skar skolēnu (pusaudžu) estētiski māksliniecisko darbību, kas izpaužas mūzikas stundā.

Tāpēc šajā sakarā filosofe O. Divnenko aplūko estētiskās kategorijas, kas nosaka mākslas skaņdarba mākslinieciskās vērtības pakāpi. Viņa atzīmē: *estētiskās vērtības, šedevru, mākslinieciskumu*.

Estētiskās vērtības – tā ir īpaša vērtību klase, kura pastāv saistībā ar ētiskām, materiālajām, praktiskajām, morālajām un citām vērtību klases kategorijām un ir saistībā ar to kopīgiem mērķiem: visu veidu vērtībās: *labais, derīgums, taisnīgums, skaistums, cildenums* u.c., kas raksturo objekta nozīmīgumu (Divnenko 1995:152).

Estētisko vērtību īpatnība tiek noteikta ar specifisku cilvēka estētiskās attieksmes raksturojumu pret *īstenību* – jutekliski garīgu dvēseliskumu, nesavtīgu uztveri, kas orientēta uz reālu objektu izziņu (Divnenko 1995:52). No tā arī izriet, ka estētiskās vērtības ar konkrētām jutekliskām īpašībām piemīt: priekšmetiem, parādībām, pašam cilvēkam (viņa izskats, āriene, uzvedība, runa, gaita, apģērbs, sejas izteiksme, mīmika); lietas, ko rada pats cilvēks; garīgas darbības produkts (Divnenko 1995:52). Tikai atšķirībā no materiālajām un praktiskajām vērtībām estētiskās vērtības nevar *sataustīt*, pārdot, nopirkt, bet tās var ieraudzīt viņa sejā, rīcībā, uzvedībā, runā, darbībā utml. (Mīlts 2000:25)

Savukārt, *mākslinieciškums*, tas ir mākslas produkta (mūzikas skaņdarba, dziesmas u.tml.) **estētisko vērtību mērs**, tas ir skaistuma pakāpes rādītāji. Mākslinieciškuma *avots* ir tā estētiskā savdabīguma īpatnību patiesums, kurš patiesi atspoguļots skaņdarbā (produktā) (Divnenko 1995:52).

Jo **patiesība** – esamības lietu, parādību, procesu adekvāts (precīzi atbilstošs) atspoguļojums cilvēka domāšanā; domu satura atbilstība īstenības saturam. Patiesība ir izziņas procesa rezultāts. Turpinoties izziņas procesam, patiesība vienmēr pakļauta tālākai konkretizācijai (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca 2000:124).

Kā trešo skaņdarba mākslinieciškās vērtības pakāpes noteikšanā estētisko kategoriju sistēmā saistībā ar estētiskām vērtībām O. Divnenko atzīmē **šedevru**. Tas nozīmē, mākslas produkta (darba), mūzikas skaņdarba absolūtu pilnību, tā nevainojamu izpildījumu (Divnenko 1995:53) kā augstāko **skaistuma ideālu** (Ērlihas Sk. iestarpinājums).

Augstāk aplūkotais ļauj noteikt, ka **estētiskās vērtības** – tā ir sabiedriska (vispārcilvēciska) vērtība saistībā ar attieksmi pret *skaisto* un *harmoniju* (tas nozīmē „skaisti”?, tas nozīmē :harmoniski”?)(Divnenko 1995 52).

Šajā sakarā V. Divnenko min arī *estētiskās attieksmes* kategorijas kā **brīnišķīgs**, ļoti jauks, lielisks, ļoti labs, teicams. Kategorija, kas raksturo augstāko iekšējās un ārējās pasaules, un cilvēka iekšējās (dvēseles) stāvokļa skaistuma pakāpi. **Daiļais** (elegants, daiļš, gleznainums) – raksturo izsmalcinātu kustību, formu līniju, kontūru, apveidu, kā arī ārējās pasaules veida, manieru eleganci (Divnenko 1995:92).

Tādējādi zinātniskās literatūras avotu izpēte ļauj *secināt*, ka estētiskās vērtības tās ir *estētisko īpašību kategorijas*, kā skaistais, cildenais utml., kas vienlaicīgi ar estētiskās attieksmes izpausmi pret īstenību veido arī estētiskās vērtības.

Detalizētu estētisko vērtību veidojošo estētisko īpašību kategoriju raksturojumu apkopojām tabulā (skat. 1.tab.), kuru izveidojām balstoties uz O. Divnenko un J. Boreva atziņām.

Tādējādi tabulā dažās no atspoguļotajām estētisko īpašību kategorijām jebkuram cilvēkam (arī pusaudzim) veido noteiktu **attieksmi**, tai skaitā arī *estētisko, vērtējošo* pret **skaisto**, tā izpausmēm: *izsmalcināto, graciozo, daiļo, cildeno* utml., kas viņa dzīves darbībā ir *noderīga, laba, nozīmīga* radot arī pozitīvas, noderīgas **estētiskās vērtības** pret īstenību. Bet ir arī dažu priekšmetu, īpašību kategorijas, kuras ir pretstati skaistajam un iezīmējas kā negatīva īpašība reālās īstenības parādību novērtēšanā kā *nederīgs, slikts, neestētisks*. Tāpēc, katram tas ir jāprot atlasīt un izvērtēt.

Tālāk mūsu pētījumam nozīmīgi aplūkot pusaudžu **sociālos** un **psiholoģiskos** aspektus saistībā ar estētisko vērtību veidošanas iespējām muzikālajā darbībā mūzikas stundā.

1. tabula

Estētisko kategoriju īpašības un to raksturojums

Estētisko kategoriju īpašības	Estētisko kategoriju raksturojums
1. Skaistais (skaistā izpausmes: maigais, izsmalcinātais, graciozais, brīnumainais, daiļais, patīkamais)	Kā estētiska īpašība skaistums ir objektīvs, jo ir atkarīgs no priekšmeta reālās vērtības attiecībā pret visu cilvēci. Skaistais ir patīkamais, ko var baudīt ar dzirdi un redzi. Skaistais ir tikai tas, kas ir īstajā vietā, kas noder, kas ir atkarīgs no apstākļiem. Skaistais ir ikdienišķs, normāls, vispārpieņemts, gadu simteņu izveidojies un tradīciju ietekmē svēts kļuvis dzīves ritējums.
2. Cildenais	Cildenais ir objektīva estētiska īpašība, kas piemīt priekšmetiem un parādībām, kuriem ir liela pozitīva sabiedriska nozīme, kuri ietekmē veselu tautu vai visas cilvēces dzīvi. Varenā spēka un milzīgo apmēru dēļ cildenās parādības nevar uzreiz tikt pilnīgi izziņātas. Cildenais ir skaistā augstākā pakāpe.
3. Traģiskais	Traģiskais atsedz, pirmkārt, individualitātes bojā eju vai smagas ciešanas; otrkārt, izraisa pārlicību, ka zaudētā individualitāte cilvēkiem vairs nav atgūstama; treškārt, parāda to nemirstīgo, sabiedrībai vērtīgo, kas slēpjas šajā vienreizīgajā individualitātē un tās turpināšanos cilvēku dzīvē; ceturtkārt, atklāj cilvēka dzīves sabiedrisko jēgu. Traģiskajam vienmēr ir savs atrisinājums nākotnē, jo galvenais šīs kategorijas avots ir cīņa starp labo un ļauno, kas atklāj cilvēka esamības jēgu un filozofisku pasaules redzējumu.
4. Komiskais	Komiskais izraisa smieklus ar sociālu nokrāsu, nozīmīgus, estētisko ideālu apgarotus, „gaišus”, „cēlus” smieklus, kas noliedz vienas cilvēku īpašības un sabiedriskās parādības un apliecina citas. Komiskais mākslā vienmēr ietver sevī augsti attīstītu kritisko elementu, smieklī ir kritikas estētiskā forma. Pozitīvo, skaisto parādību, vērtīgo īpašību turpinājums trūkumos ir komisks. Uz šā pamata rodas labsirdīgs humors, joks.
5. Neglītāis	Neglītāis ir tādu priekšmetu estētiska īpašība, kuru dabas dotumiem mūsdienās, kad sabiedrība un tās ražošanas attīstība sasniegusi augstāko līmeni, ir negatīva sabiedriska nozīme, lai gan tas nerada nopietnus draudus cilvēcei, jo šajos priekšmetos ietvertos spēkus cilvēks ir apguvis un pakļauj sev. Neglītāis un skaistais ir pretstati.
6. Zemiskais	Zemiskais ir neglītākā pēdējā pakāpe. Tie ir negatīvi spēki, kas slēpj sevī draudus cilvēkiem, jo tie vēl nav pilnīgi pakļauti cilvēka gribai. Zemiskais ir pretstats cildenajam.
7. Šausmīgais	Estētiska kategorija, kas aptver īstenības, parādības, ar kurām cilvēks brīvi nespēj pārvaldīt un nes postu pat vēsturiskā līmenī. No šausmīgā nav izejas, tas ir bezcerīgs. Šausmīgais ir posts vai bojā eja, kurā nav nekā gaiša, nekādas cerības uz atbrīvošanos no posta, cilvēki to nevar kontrolēt, pakļaut savai gribai, tas valda pār cilvēkiem.
8. Viengabalainība	Viengabalainība pašos pamatos ir viskrasākais subjektīvisms, nedabiska atteikšanās no visa, kas ir pretrunā ar galvenajiem mērķiem un galvenajiem ideāliem.
9. Sadrumstalotība	Domu, jūtu un darbības nesaliedētība vienotā veselumā arī ir galvenā īpatnība raksturam, kuram sadrumstalotība ir estētiska īpašība. Sadrumstalotībā var tikt ietverts ļoti šaurs reālās īstenības parādību loks. Sadrumstalotība, protams, nosaka raksturu arī no morālā viedokļa.

Turpmāk aplūkojamo aspektu sakarā jāatzīmē, ka *mūsdienu civilizācijas stāvoklis* ir vēl skaidrāk izgaismojis **izglītības sistēmas** svarīgumu un lomu. Civilizācijas attīstībā iestājies to vērtību, kuras ilgstoši veidojušas šīs sistēmas pamatus, t.i., pārvērtēšanas process un globālajā nozīmē ir jāpaaugstina katra cilvēka, *skolēna (pusaudža) reāli patieso vērtību*. Jo *izglītības* definējums tiek traktēts daudzveidīgos aspektos: kā *vērtība*, kā *kultūras apakšsistēma un darbības universālā forma*; kā *sociālās kultūras ģenēzes mehānisms* un *sociālās kultūras*

institūts; kā *institūcijas* sistēma; kā indivīda tapšanas un attīstības īpašā realitāte. Kopumā ir raksturīga *izglītības kā paņēmiena*, kas nodrošina cilvēka (pusaudža) ieiešanu (ievadīšanu) kultūras viengabalainā esamībā (Alijevs 2005:47), tai skaitā arī emocionālajā, dvēseliskajā attīstībā (Ērlihas iestarpinājums).

Ja šodien vērojam mūzikas izglītības procesu, tad uzmanība aizvien tiek vērsta ne tikai uz mācību rezultātu vērtēšanu, bet netiek vērtēts pats *mācību process* (bet tā taču ir mūsu mācāmo (pusaudžu) dzīve, nevis kāds matemātisks jēdziens, kurā pietrūkst humanitārās virzības (Ērlihas iestarpinājums)). Jo „**humanitāte**” ir tāda cilvēku (*pusaudžu*) dzīves uztvere, izpratne un izskaidrošana, tāda dzīves darbība, tāda kultūras tradīcija un mācīšanas (mācīšanās) dominante, kas vadās no cilvēka (pusaudža) kā **augstākās vērtības izpratnes** un arī ved uz tādu cilvēku, kurš būtu sevī *integrējis visas cilvēces pasaules vērtības*. Humānisms ir humanitātes *absolūtā* vērtība (Alijevs 2005:137).

Neapšaubāmi, ka šī humānā pieeja ir ļoti būtiska mūzikas skolotājam pusaudžu mūzikas procesa vadīšanā, jo šādā kontekstā muzikālajā izglītībā ir **pārliecības, vērtību un orientieru** iegūšana skolas kopīgās sociālās dzīves gaitā.

Mācību process parastajā dzīves izpratnē – mērķtiecīgi organizēts mācīšanas un mācīšanās tiešā norise kā pedagoģiskā procesa sastāvdaļa, kurā ciešā skolotāja un skolēna (skolēnu) mijiedarbībā tiek apgūta jauna informācija, papildinot zināšanas, tiek attīstītas jaunas prasmes un iemaņas un tiek nostiprinātas iepriekš apgūtās zināšanas, prasmes un iemaņas. Tas ir izzīņas, saskarsmes un personības attīstības process. Mācību process var risināties ar ārpus pedagoģiskā procesa ietvariem, ja izglītība tiek apgūta patstāvīgi, bez skolotāja klātbūtnes – pašmācības ceļā (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca 2000:97).

Tātad pusaudža muzikālā izglītošanās ir iespējama ne tikai mācību procesā skolā, bet ar ārpus tās – pašmācības ceļā. Jo pusaudzis ir saskarē ar mūziku jebkādos apstākļos. Un balstoties uz pieņēmumu, ka **mūzika** kā jebkura *māksla* izzina cilvēka būtību. Mūzikas interpretācija tiek virzīta uz cilvēka izzināšanu, tā **sociālo un kultūras būtību**, viņa dzīvi un cīņu. Tā ir veltīta un adresēta tikai cilvēkam izsakot viņa *vajadzības* un *mērķus* (Мугинштейн 1988: 1). Savukārt B. Asafjevs uzsver, ka *mūzika* ir ideju pasaule, un viņā ir vērtīgs tas, kas skan, kā ar tas, kas veidojas ap viņu (Асафьев 1973:20).

Šādā veidā mūzikai tiek noteikts daudzfunkcionāls raksturs, kas savstarpēji mijiedarbojoties ietekmē arī pusaudža mācīšanās darbību.

Mācīšanās kā sociāla darbība ir kultūrkonkrēta – to ne tikai nosaka konkrēta sociokultūras vide, bet tā ir orientēta kvalitatīvai dzīves darbībai autentiskā vidē, kas savukārt nosaka iegūto zināšanu un prasmju efektivitāti. Mērķtiecīga mācīšanās, bagātināšana aptver *kritēriju* – zināšanu izmantojamību, ko didaktikā pazīstam kā mācību saikni ar dzīvi,

starppriekšmetu sakarus, integrētību (Žogla 2001:165). Tādējādi skolēna mācīšanās kļūst par mūzikas skolotāja darbības priekšmetu, bet **tās mērķis** – palīdzēt skolēnam (pusaudzim) attīstīt prasmi mācīties un tādējādi bagātinot mācīšanos kā *darbību*, uz kuras pamata viņš attīsta savas potences atbilstoši savām spējām un iespējām (Žogla 2001:164).

Līdz ar to šajā darbībā pusaudzim ir iespējams socializēties attīstot arī savas sociālās prasmes kolektīvā un veidot pozitīvas rakstura īpašības.

Jo **socializācija** – process, kurā persona apgūst sabiedrības kultūru, sociālās normas, sociālo pieredzi un zināšanas, tradīcijas, vērtības, uzvedības un izturēšanās prasmes, lai vieglāk iekļautos (integrētos), atrastu savu vietu un spētu pilnvērtīgi dzīvot noteiktā sabiedriskā vidē, vienlaikus attīstot arī savas individuālās dotības, garīgo būtību. Visintensīvāk šis process notiek bērnībā un pusaudža gados (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca 2000:161).

Jo **pusaudzis** (pusaudze) t.i., cilvēks vecumā starp bērna un jaunieša gadiem (apmēram 11/12 gadu vecumā), pārejas posmā no bērnības uz jaunību. Šis vecums saistīts ar būtiskām fizioloģiskām pārmaiņām, tieksmi pēc patstāvības, neatkarības. Attīstās pašapziņa, pašvērtējums. Rodas pašaudzināšanas tieksmes (Pedagoģijas terminu skaidrojošās vārdnīca 2000:143).

Šajā vecumposmā pusaudžiem vērojamas ar šādas galvenās **sociālās un psiholoģiskās attīstības īpatnības**, kas ietekmē dažādus procesus. Atzīmēsim dažas sociālās attīstības īpatnības, piemēram: viņi labi jūtas „barā”, viņi meklē kopības izjūtu. Patīk apliecināt savu piederību kādai kopai ar apģērbu, ar izturēšanos. Rīkojas saskaņā ar grupas viedokli (Svence 1999: 123); Ģimenē viņi ir vecāku galvenie palīgi, kuriem sāk uzticēt diezgan atbildīgus uzdevumus (Zelmenis 2000:47); Veidojas zēnu un meiteņu attiecības (Zelmenis 2000:47); Dažādās vidēs viņu uzvedība ļoti mainās. Savu vienaudžu vidū pusaudži var būt savādāki nekā ar vecākiem un skolotājiem (Svence 1999:123). Parādās arī negatīvās īpašības: piemēram smēķēšana, alkohola lietošana un citas negatīvās īpašības bieži vien ir tieksme dižoties vienaudžu priekšā ar savu pieredzi, drosmi, spēku, asprātību un patstāvību (Zelmenis 2000:47).

Šādi var konstatēt, ka iespējamo estētisko vērtību veidošanā būtiska nozīme ir pusaudžu sociālās attīstības faktoriem, kas var izpausties arī mūzikas mācību procesā, tāpēc arī vērojams, ka socializācijas būtībai ir kopsakars ar **mūzikas mācību saturu** un tā **transformāciju muzikālās izglītības saturā**, kas savstarpēji mijiedarbojas ar pusaudža daudzdimensiālo darbību un tiek sociāli orientēts uz sociālo prasmju: **sadarbību, saskarsmi, draudzību, iecietību, empātiju**, prasmi **uzņemties atbildību, cienīt citu viedokli** utml.) apguvi, lai iegūtu sociālo statusu sabiedrībā (sociālajā grupā); kā arī pilnveidoties kopumā.

Neapšaubāmi, ka pusaudža attīstības progress ir atkarīgs ne tikai no sociālajiem faktoriem utml., bet arī no viņa psihofiziskās attīstības īpatnībām. Atzīmēsim raksturīgākās **psihiskās attīstības īpatnības**, kuras izpaužas arī estētisko vērtību pieredzes apgūšanā.

Piemēram, sākumā pusaudzis ir apjucis, kaunīgs un nedrošs pār sevi (Svence 1999:124); Uzmanība, uztvere un atmiņa darbojas mērķtiecīgāk un produktīvāk. Pieaug atmiņas apjoms un produktivitāte (Zelmenis 2000:48); Pusaudzis vēlas būt pieaudzis, lai viņu neuztvertu kā bērnu, bet bieži vien tas neizdodas, kad viņš nespēj tikt galā ar atbildību vai pienākumiem. Tad viņš zaudē savaldīšanos, krīt panikā, negribīgi atzīstot, ka kļūdījies (Svence 1999:124); Pusaudži ir norūpējušies par to, kā viņus uztver apkārtējie, nevis kādi viņi patiešām jūtas, jo viņiem ir milzīga vēlēšanās būt vienaudžu pieņemtam (Eriksons 1998:101).

Līdz ar to vērojam, ka augstāk minētie faktori, neapšaubāmi, var ietekmēt pusaudžu *estētisko darbību* kopumā, jo apgūstot mūzikas mācību priekšmetu skolā tiek izmantota arī starppriekšmetu:

- **es un sabiedrība** (ģeogrāfija, vēsture);
- **māksla** (tēlotāja māksla, arhitektūra);
- **zinātņu pamati** (dabaszinības);
- **sociālās zinātnes** (ētika, civilizācijas, *saskarsme un kultūra*, kultūras vēsture)

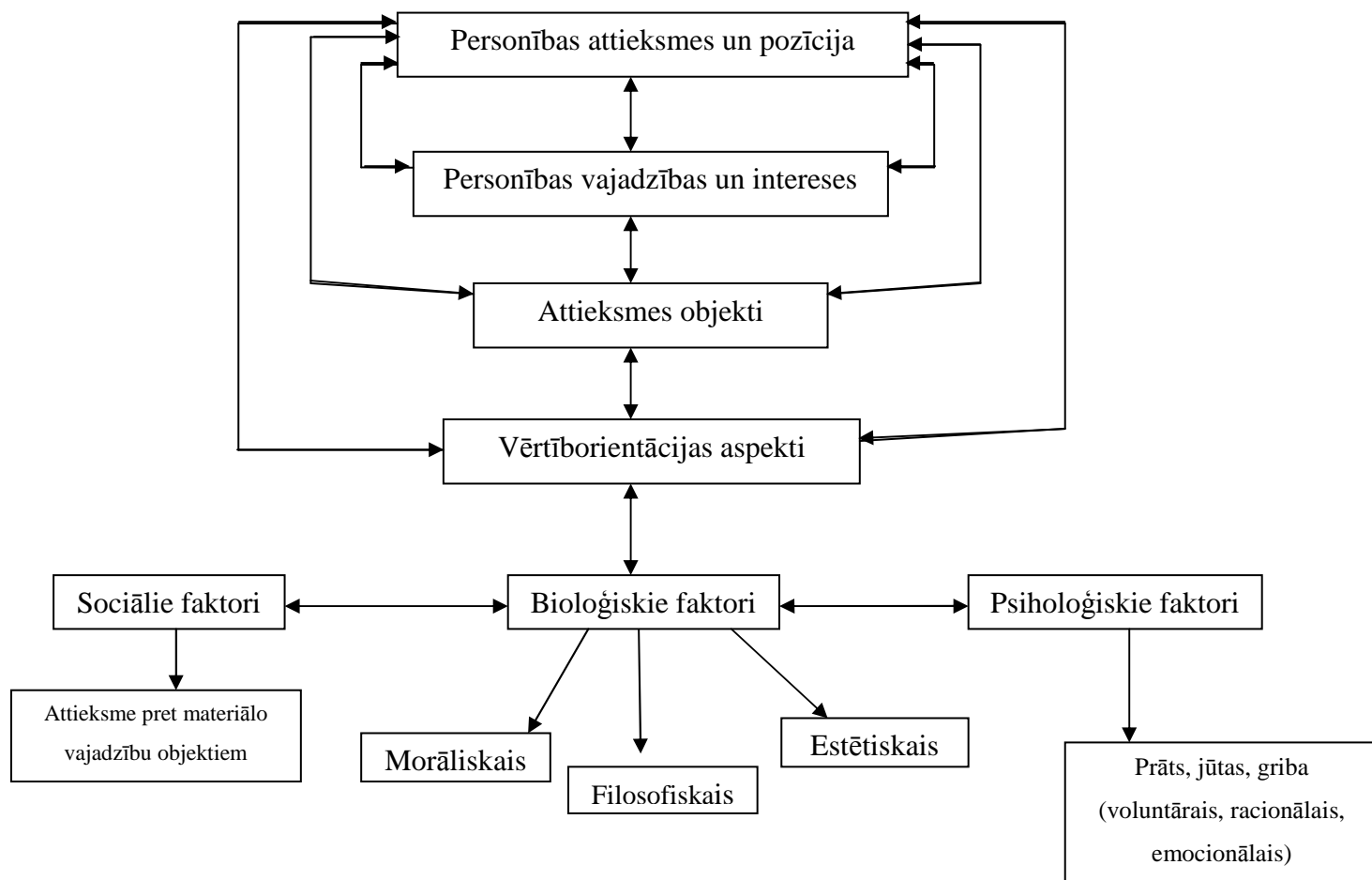
saikne (Pamatizglītības standarts 2008 „Mūzika pamatskolā”), kur mācību procesā pusaudzis veido arī savu **attieksmi** pret to, ko uzzina, pret pašu izziņas procesu, sevi, saviem, vienaudžiem, skolotāju utml. Tādējādi attieksme diferencējas atbilstoši tās objektam, vai motīvu stāvoklim – *kognitīvā attieksme, tikumiskā attieksme, estētiskā attieksme* (Žogla 2001:124), jo **attieksme** pedagoģiskajā procesā tiek aplūkota kā mācīšanās nosacījums un rezultāts, un ir komplicēta personības pamatīpašība, kas aptver cilvēka *intereses, darbības, motīvus, vērtības, pārlicību, uzskatus, ideālus* (Špona 1996:20) (Žogla 2001:121).

Apkopojot estētisko vērtību viedojošos faktoros var *secināt*, ka būtiska nozīme ir pusaudža (personības) attieksmes raksturam un viņa pozīcijai dzīves darbībā. Šī jautājuma sakarā mēs izvēlējamies V. Zelmeņa piedāvāto modeli (sk. 1. zīmēj.).

2. zīmējums

Personības attieksmes un pozīcija dzīves darbībā (V. Zelmenis, 2000)

Izvērtējot šo modeli, var izdarīt secinājumu, ka visi šie atspoguļotie faktori veido arī **pusaudža pašregulācijas sistēmu**, kas saistās ar vienotu vērtēšanas procesu, uztvērumu, analīzi, refleksiju un kritiski novērtēti dažādos aspektos: *pareizi – nepareizi, derīgi – kaitīgi, labi – slikti, godīgi – negodīgi, patiesi – nepatiesi, skaisti – neglīti* utml. Šādā veidā var tikt noteikta arī personības (pusaudža) audzinātības pakāpe. Kā jau bija atzīmēts viens no pētījuma uzdevumiem bija noteikt pusaudža estētiskās audzinātības kritērijus un rādītājus (sk. 2. tab.).

To noteikšanā balstījāties uz O. Divnenko metodoloģiju. Autore izvirza trīs galvenos kritērijus: psiholoģiskos, pedagoģiskos un sociālos.

2. Tabula

Personības estētiskās audzinātības kritēriji (pēc O. Divnenko)

Nr.	Estētiskās	Estētiskās audzinātības raksturojums un rādītāji

p.k.	audzinātības kritēriji	
1.	Psiholoģiskie	Tiek mērītas cilvēka spējas kā adekvāti oriģināldarbam iztēlē atveido mākslinieciskos tēlus, priecājas, jūsmo un par tiem tīksminās. No šīs psihisko procesu attīstības pakāpes var spriest par to, kā un cik daudz cilvēks komunicējas ar mākslas darbu un skaistumu īstenībā, cik emocionāli viņš atsaucas uz to, kā vērtēt to un savu personisko psihisko stāvokli.
2.	Pedagoģiskie	Palīdz noteikt un novērtēt estētiskos ideālus, to vai citu viņa izveidotu līmeni, kā arī mākslinieciskās gaumes attīstības līmeni. Tas izpaužas: <ul style="list-style-type: none"> • Bērnu mākslas darba (mūzikas, skaņdarba) izvēles kvalitātē, lai apmierinātu savas vajadzības un intereses; • Parādību vērtējuma mākslā (mūzikas mākslā) un dzīvē; • Viņu daudzveidīgās darbības rezultātā, īpaši mākslinieciski estētiskajā jaunradē; Pedagoģiskie kritēriji dod iespējas: <ul style="list-style-type: none"> • Atklāt bērnos mākslinieciski tēlainās domāšanas un radošās iztēles līmeni; • Prasmes pašam izveidot jaunu oriģinālu tēlu; • Attīstīt radošās darbības iemaņas.
3.	Sociālie	Tie ir saistīti ar plašu interešu esamību dažādiem mākslas veidiem un dziļai vajadzībai saskarsmē ar tiem. Estētiskā audzinātība sociālajā izpratnē izpaužas visā cilvēka uzvedības un attieksmes kompleksā. Viņa rīcība, dzīvesdarbība, mijiedarbība ar cilvēkiem sabiedrībā, gan personiskajā dzīvē, viņa apģērbs un ārējais izskats – viss tas ir acīm redzami un tas pārliecinoši nosaka personības estētiskās audzinātības pakāpi.

Jāpiebilst, ka šādi noteiktie estētiskās audzinātības kritēriji un rādītāji ļaus turpmāk veikt empīrisku pētījumu.

Apkopojot, izvērtējot pētījumā izmantoto zinātnieku teorētiskās atziņas var izdarīt šādus **secinājumus**:

- estētika ir: zinātne par vēsturiski nosacīto vispārcilvēcisko vērtību būtību; zinātne par skaisto īstenībā un mākslā;
- estētikas būtība ir ciešā mijiedarbībā ar personības estētisko audzināšanu, ko pēti pedagoģiskās likumsakarības, saskaņā ar kurām veidojas cilvēku estētiskās attieksmes pret īstenību un mākslu, palīdzot sagatavot jauno paaudzi pilvērtīgai kultūras dzīvei, pārmantojot kultūras tradīcijas, ievadot to īstenības un mākslas estētisko vērtību pasaulē;
- estētiskās vērtības – tā ir īpaša vērtību klase, kura pastāv saistībā ar ētiskām, materiālajām, praktiskajām, morālajām un citām vērtību klases kategorijām un ir saistībā ar to kopīgiem mērķiem: visu veidu vērtībās: labais, derīgums, taisnīgums, skaistums, cildenums u.c., kas raksturo objekta nozīmīgumu un tiek noteikta ar specifisku cilvēka estētiskās attieksmes raksturojumu pret īstenību;
- estētiskā attieksme ir specifisks personības estētisks (jūtošs) saskarsmes raksturs, kas balstīts uz dziļām, patiesām jūtām, emocionalitāti, skaistu, patiesu izturēšanās veidu viņa

dzīvē pret īstenību mūzikām, darbībā, darbā, sadzīvē pret cilvēkiem, darbu, kas aptver lielu daudzveidīgu parādību un lietu pasauli, cilvēka rīcības, uzvedības aktīvā saistība, iekšējā sakarība ar apkārtējām lietām. Cilvēka estētiskās attieksmes raksturu nosaka viņa (subjektīvā) vērtīborientācija, no kuras atvasina savas uzvedības normas, tieksmes, morāli, garīgumu, pieredzi, kultūras mantojumu, iedzīvinot kultūras vērtības nozīmīgumu personiskajā dzīvē.

Pusaudžu estētisko vērtību un estētiskās attieksmes veidošanos ietekmē šādi faktori, likumsakarības:

- estētiskās audzinātības (pedagoģiskās, psiholoģiskās, sociālās) pilnības pakāpe;
- estētiskās audzināšanas procesa virzošie *iekšējie spēka* komponenti: audzēkņa vajadzības, intereses, tieksme pēc skaistuma ideāliem, vērtībām, to apzināta apguve (apziņas ievirze), pašaudzināšana; pusaudža psiholoģiskie faktori: prāts, estētiskās jūtas, griba (voluntārais, racionālais, emocionālais); *ārējie* virzošā spēka komponenti: mūzikas skolotāja pedagoģiskās prasības, sociālās vides paraugs (mākslinieciskais, filosofiskais, estētiskais), apzināta mūzikas mācību satura didaktiska transformācija audzēkņa individuālajā pieredzē estētisko parādību, objektu izzināšanā mūzikas mācību procesā;
- noturīgas, pozitīvu attieksmju (kognitīvo, vērtējošo, estētisko) kopums, kas veido personības pozīciju pret apkārtni, tai skaitā pret izzināšanas objektu (mūzikas mācību priekšmeta sakarību), ko var raksturot kā objekta nozīmīgumu subjektam (pusaudzim), kas pedagoģiskajā procesā ir kā mācīšanas (mūzikas skolotājs) un mācīšanas (audzēknis) nosacījums un rezultāts;
- pārdzīvojums jeb afektīvais komponents pārvērš zināšanas subjektīvā (pusaudža) veidojumā, tās kļūst (vai arī nekļūst) personiski nozīmīgas un vēlamas;
- sociālā un kultūrvidē, kuru rezultātā veidojas noteikta pusaudžu rakstura struktūra;
- viņa psihosociālās pieredzes kvalitāte, kā viņš prot analizēt un integrēt savu pieredzi, veidot un izmantot iemaņas; pašnoteikšanās sabiedrībā; Es – identitātes sasniegšana (lojalitāte, tolerance, atvērtība) ievēro loģiskās un morālās cēloņsakarības, viņa konstrukti un gaidas viņu dzīvē.

Bibliogrāfija

1. Blekbērnis S. (2008) *Ētika*. Satori, portāls un izdevniecība, Valsts kultūrkapitāla fonds – 160. lpp.
2. Borevs J. (1972) *Estētika*. Rīga, 7-110 lpp.
3. Celma I., Fedosejeva I. (2000) *Estētika. Estētisko ideju vēsture Eiropā. Lekciju kurss*. Rīga: Zvaigzne ABC, 89. lpp.
4. Erikson E. (1998) *Identitāte. Jaunība un krīze*. Rīga: Jumava, 101 – 106 lpp.
5. Ērliha Sk. (2009). *Jauniešu vērtību sistēma muzikālajā izglītībā / Proceedings of 6th International scientific conference „Problems in Music Pedagogy”* 59 – 70 lpp.

6. Gudjons H. (1998) *Pedagoģijas pamatatziņas*. Rīga, 166 – 167 lpp.
7. *Homo Aestheticus. No mākslas filosofijas līdz ikdienas dzīves estētikai*. (2001) Autoru kolektīvs, sastādītāja Māra Rubene. Rīga: Latvijas Estētikas asociācija, Tapals, 317 lpp.
8. *Kristīgās vērtības un modernitātes izaicinājums (Eiropa un Latvija)*. (2005), profesores Marijas Kūles redakcija. Kūle M. (2005) *Vērtību izpratne Eiropas Savienības izveidē un jautājums par kristīgajām vērtībām mūsdienās*. LU Filosofijas un socioloģijas institūts, 25 – 40 lpp.
9. *Mācību priekšmetu standarts 1. – 9. klasei* (2006. gada 19. decembra noteikumiem Nr. 1027, Ministru kabineta, 14. pielikums)
10. Meikšāne Dz. (1998) *Psiholoģija mums pašiem*. Rīga, 83 – 86 lpp.
11. Mīlts A. (2000) *Ētika. Personības un sabiedrības ētika*. Rīga: autora redakcijā, 85. lpp.
12. Račevskis K. (2003) *Mišels Fuko, apziņa un valodas esamība*. Rīga: Zinātne, 14. lpp.
13. Svence G. (1999) *Attīstības psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC, 120 – 136 lpp.
14. Šmids V. (2001) *Eksistences estētika un ētika*. Rīga, 9; 120. lpp.
15. Velšs V. (2005) *Estētikas robežceļi*. Tulkojumu sērija: Laikmetīgās mākslas centrs, 98. lpp.
16. Zeile P. (1979) *Personība un vērtības*. Izdevniecība „Liesma”, 266. lpp.
17. Zeile P. (1981) *Estētika*. Rīga: Zvaigzne, 8; 328. lpp.
18. Zelmenis V. (1999) *Īss pedagoģijas kurss*. Rīga: Zvaigzne, 46 – 49 lpp.
19. Zelmenis V. (2000) *Pedagoģijas pamati*. Rīga: Zvaigzne, 263 – 287 lpp.
20. Baumgarten A. (1750) *Aesthetica*. Frankfurt a. d. o. Nachdr. Hildesheim, 1970., 1. lpp.
21. Асафьев В. (1973) *Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании*. Москва: 20 с.
22. Тугаринов В. П. (1960) *О ценностях жизни и культуры*. Москва . 205 с.